

Gimstamumas ir jį sąlygojantys netikrumo aspektai: 1970–1984 m. kohorta Lietuvoje

ALINA NORGĖLAITĖ

Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Santrauka. *Iki šiol atlikti tyrimai, atskleidę įvairių ekonominių, politinių, kultūrinių veiksnių įtaką gimstamumui, negali paaiškinti, kodėl Europos šalyse blogėja gimstamumo rodikliai. Neigiami pokyčiai stebimi net tose šalyse, kuriose XXI a. pradžioje padėtis buvo pradėjusi gerėti. Daroma prielaida, kad ilgalaikių pasekmių turintys sprendimai yra susiję su patiriamu netikrumu dėl ateities. Netikrumas, sukliamas socialinių veiksnių, tirtas mažai, tad nežinoma, kaip tiksliai jis veikia apsisprendimą (ne)susilaukti vaikų.*

Šio straipsnio tyrimo objektas – reprodukcinio amžiaus tarpiniu patiriami socialinio netikrumo veiksniai. Tyrimo tikslas – pristatyti sociologinio kokybinio tyrimo „Šeimos ir nelygybės“, atlikto įgyvendinant mokslo projektą „Šeimos, nelygybės ir demografiniai procesai“, duomenų analizės rezultatus, remiantis teorine Z. Baumano tokiosios modernybės perspektyva. Biografiniai interviu su 1970–1984 m. informantais atskleidė, kad šioje kartoje jau galima pastebėti tam tikrų tokiosios modernybės visuomenei būdingų bruožų, galinčių paveikti sprendimus dėl vaikų (ne)susilaukimo, tačiau jie dar nėra dominuojantys.

Reikšminiai žodžiai: *gimstamumas, netikrumas, tokioji modernybė, gyvenimo trajektorija.*

Įvadas

Gyventojų skaičiaus mažėjimas daugelyje pasaulio šalių prasidėjo praėjusio šimtmečio viduryje (Wilkins 2019). Jis nevyko vienu metu visose šalyse, pavyzdžiui, Pietų Europos šalyse gimstamumo mažėjimas buvo pradėtas fiksuoti dešimčia–penkiolika metų vėliau negu Skandinavijoje (Esping-Andersen, Billari 2015). Apie 2000 m. gimstamumas iš dalies stabilizavosi, o Vakarų Europos ir Šiaurės Europos šalyse netgi pradėjo didėti (Wilkins 2019). Imta skirti daugiau dėmesio Šiaurės šalių šeimos politikų, kaip skatinančių gimstamumo augimą, tyrimams. Vis dėlto pastaraisiais metais bendras suminis gimstamumo rodiklis Šiaurės šalyse vėl ėmė mažėti (Rossetti 2019).

Lietuvoje gimstamumas pradėjo mažėti XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. XX a. aštuntajame dešimtmetyje suminis periodinis gimstamumo

rodiklis Lietuvoje priartėjo prie 2,1, o 2001–2005 m. krito žemiau 1,3. Nuo 2005 m. šis rodiklis ėmė didėti (Stankūnienė et al. 2013). Per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje jis buvo didžiausias 2015–2016 m. (apie 1,7), o 2020 m. – 1,5 (Lietuvos statistikos departamentas 2021). Remiantis 2020 m. paskelbtomis Eurostato gyventojų skaičiaus prognozėmis, nė vienoje Europos šalyje ilgalaikėje perspektyvoje (iki 2100 m.) bendras gimstamumo rodiklis nepasieks kartų kaitą užtikrinančio dydžio ir svyruos nuo 1,6 iki 1,8 (EUROSTAT 2020).

Gimstamumo mažėjimas iki šiol buvo nagrinėtas labai įvairiais lygiais ir pjūviais. Vienas iš gimstamumo dinamikos pagrindimų remiasi demografinių perėjimų teorinėmis priegomis. Pagal pirmojo demografinio perėjimo teoriją, gimstamumui įtakos turi visuomenės raida, o pats gimstamumas mažėja prasidedant visuomenės modernizacijai ir plintant industrializacijai bei urbanizacijai, o antrojo demografinio perėjimo teorija bandoma paaiškinti sumažėjusį gimstamumą pasitelkiant kultūrinius-vertybinius ir technologinius pokyčius visuomenėje (Van de Kaa 2010). Nagrinėjant vertybinius pokyčius, daug dėmesio skiriama padidėjusiam išsilavinusių moterų skaičiui, joms įsiliejant į darbo rinką (Jasilionis et al. 2015), santykių simetrijai tarp lyčių (Esping-Andersen, Billari 2015; Goldsheider et al. 2015, Hudde 2016).

Nagrinėjant gimstamumo pokyčius, atsižvelgiama ir į ekonominius veiksnius: šalies ekonomikos būklę, situaciją darbo rinkoje, vaiko auginimo kaštus ir pan. (Wilkins 2019). Ekonominių veiksnių ir demografinių procesų sąsaja nėra naujas dalykas moksle. Kaip teigia M. Kreyenfeld, G. Andersson, A. Pailhe (2012), dar T. R. Malthus¹ pastebėjo, kad skurdas turi įtakos gyventojų skaičiui, o ekonominis sunkmetis gali būti vaikų gimdymo atidėjimo priežastimi. Gimstamumo ir ekonominių reiškinių sąryšis pats savaime nėra vienareikšmis (Stankūnienė et al. 2012). Tad be objektyvių priežasčių ir aplinkybių analizės, tiriant vaiko susilaukimo planavimo procesą, svarbu atsižvelgti ir į subjektyvius individų galimybių vertinimus, nes ekonominės aplinkybės yra susijusios ir su įvairiais socialiniais aspektais, pavyzdžiui, socialine politika, kuri formuoja galimybes derinti vaiko priežiūrą ir darbą, užtikrina ekonominį saugumą šalies ekonominio nestabilumo laikotarpiams ir pan. (Fahlen, Olah 2018).

Subjektyvaus individų ateities galimybių vertinimo svarbą pabrėžia ir D. Vignoli et al. (2020a), kalbėdami apie gimstamumo lygio mažėjimo priežasčių tyrimus. Jų teigimu, vien tik objektyvių ekonominių priežasčių ištyrimas yra neapiekiamas ir nebegali paaiškinti gimstamumo situacijos blogėjimo aukšto ekonominio išsivystymo lygio šalyse, todėl svarbu įvesti

---

1 Thomas Robert Malthus (1766–1834) – anglų ekonomistas ir demografas, parašęs 1798 m. publikuotą knygą „Esė apie gyventojų dėsni“ (angl. *An Essay of the Principle of Population*) (Britanica 2019).

netikrumo sąvoką, kuri daro nemenką įtaką priimant ilgalaikius, individo gyvenimą veikiančius sprendimus, ir vienas iš jų pavyzdžių galėtų būti su vaikų susilaukimu susiję sprendimai (Vignoli et al. 2020a). Vienas iš postūmių detaliau nagrinėti individų netikrumą dėl dabarties ir ateities bei pažeidžiamumą buvo ir tas, kad pastaraisiais metais net ir Šiaurės šalyse, kurios nebuvo stipriai paveiktos 2008 m. ekonomikos nuosmukio (Campisi et al. 2020) ir kurių šeimų politikos buvo tiriamos kaip pavyzdinės ir skatinančios gimstamumo augimą (pavyzdžiui, Švedijoje), bendras suminis gimstamumo rodiklis pradėjo mažėti (Rossetti 2019).

Lietuvoje gimstamumo dinamika buvo nagrinėta atsižvelgiant į socialinius demografinius veiksnius (pavyzdžiui, Jasilionis 2015; Stankūnienė, Baublytė 2016) remiantis demografinio (dažniau antrojo) perėjimo teorinėmis perspektyvomis (pavyzdžiui, Maslauskaitė 2009, Stankūnienė et al. 2013), atsižvelgiant į ekonomikos tendencijas (pavyzdžiui, Stankūnienė et al. 2013), tėvų gerovės aspektus (pavyzdžiui, Gataūlinas 2013), šeimos politiką (pavyzdžiui, Stankūnienė et al. 2013, Stankūnienė et al. 2005) ir pan.

Šio straipsnio tyrimo objektas – reprodukcinio amžiaus tarpsniu patiriami socialinio netikrumo veiksniai. Straipsnyje pristatomi sociologinio kokybinio tyrimo „Šeimos ir nelygybės“, atlikto įgyvendinant mokslo projektą „Šeimos, nelygybės ir demografiniai procesai“, duomenų analizės rezultatai, remiantis teorine Z. Baumano tokiosios modernybės perspektyva. Iš viso buvo išanalizuoti 36 1970–1984 gimimo metų kohortos biografiniai interviu. Šiai kohortai atstovaujantys informantai skirtingais savo gyvenimo laikotarpiais patyrė netikrumą, kurį sukėlė XX a. pabaigoje šalyje vykusi ekonominė, politinė, socialinė transformacija. Straipsnį sudaro penki skyriai. Pirmame aptariama netikrumo sąvoka, antrame pristatomas tyrimo metodas, likusiuose pateikiami interviu analizės rezultatai: informantų gyvenimo kelio pasirinkimai ir vertybių kaita, netikrumo sąsaja su materialinėmis sąlygomis, vertybiniai socialinių vaidmenų pokyčiai šeimoje.

Netikrumo samprata

Šiame straipsnyje netikrumas yra siejamas su sprendimais susilaukti vaikų, tad netikrumo samprata nagrinėjama atsižvelgiant į reprodukcinio amžiaus individus, kurie sąlyginai įvardijami kaip *jauni* žmonės. Jaunų žmonių netikrumas dėl dabarties ir ateities (angl. *uncertainty*) šiuolaikinėje visuomenėje neretai įvardijamas kaip informacinių technologijų pažangos ir globalizacijos procesų, pakeitusių anksčiau nusistovėjusių gyvenimo etapų eiliškumo stabilumą, pasekmė. Žmonėms tapo sudėtinga pasirinkti vieną iš įvairių

įmanomų elgesio alternatyvų (Mills, Blossfeld 2005, Vignoli et al. 2020a), tai apsunkino žmonių sprendimus dėl ateities. S. Kraniauskienė (2014) teigia, kad saugumas yra susijęs ne tik su ekonominiais aspektais, bet ir su „asmeninio gyvenimo eigos apibrėžtumu, kitaip tariant, tam tikra gyvenimo eigos standartizacija ir normalizacija. Standartizacija yra suprantama kaip visuomenės gana universaliai patiriami tam tikri gyvenimo eigos įvykiai tam tikrame vienodame amžiuje.“ (Kraniauskienė 2014, 205). Būtent standartizacijos silpnėjimas ir nykimas mažina žmonių, ypač jaunų, galinčių susilaukti vaikų, tikrumą dėl dabarties ir ateities, didina pažeidžiamumą, kelia įtampą prisiimant ilgalaikius išpareigojimus (Mills, Blossfeld 2005). Jie patiria nuolatinį spaudimą priimti teisingus sprendimus (Spini et al. 2013), taip pat ir susijusius su vaikų susilaukimu, kurie ilgam laikui paveikia individų ekonominius socialinius resursus ir gerovę (Aassve et al. 2020).

Netikrumas gali būti nagrinėjamas kaip procesas ar tam tikra būseną, jis gali būti užslėptas, neišryškėti, jeigu nepasireiškia stresą keliančios aplinkybės (Spini et al. 2013). Nagrinėjant socialinio netikrumo ir gimstamumo sąryšį svarbus individų subjektyvus savo gerovės vertinimas (Vignoli et al. 2020c). Vaikų susilaukimas gali būti siejamas su materialiniais nuostoliais, rizika šeimos gerovei, didesnėmis abejonėmis dėl ateities, tad neretai, jeigu apskritai nusprendžiama turėti vaikų, yra atidedamas vėlesniam laikui (Aassve et al. 2020), susilaukiama mažiau vaikų (Kreyenfeld 2016), kad ateitis būtų kuo labiau nuspėjama (FeldmanHall, Shenhav 2019).

Negalėdami nuspėti ateities, žmonės kuria ateities naratyvus, persipynusius su lūkesčiais ir savo gyvenimo įsivaizdavimu, kuris šiuo atveju apima ir norimų turėti vaikų skaičių, idealią šeimos sudėtį ir pan. Naratyvai kuriami priklausomai nuo visuomenėje egzistuojančių socialinių struktūrų bei kultūrinių įsitikinimų (Vignoli et al. 2020a, Vignoli et al. 2020b), t. y. reakcija į netikrumą ar pažeidžiamumą sukeliančią situaciją formuojasi priklausomai nuo individo socialinio statuso, individų sąveikos, resursų, kuriuos suteikia socialiniai tinklai, prieinamumo (Pearlin 1989). Būtent resursų trūkumu netikrumo ir pažeidžiamumo sąvoką grindžia D. Spini et al. (2013): jie lemia, kad dalis žmonių, esant stresinei situacijai, labiau rizikuoja patirti neigiamas pasekmes, yra mažiau pajėgūs įveikti stresą (Spini et al. 2013, Spini et al. 2017). Prie socialiai pažeidžiamesnių ar dažniau su netikrumu susiduriančių galima priskirti reprodukcinio amžiaus žmones, kuriančius partnerystę, dirbančias moteris, šeimas, turinčias mažų vaikų ir pan. (Zimmermann 2017). Socialinio netikrumo, galinčio veikti gimstamumą, mikrolygmuo susijęs su individo asmeninėmis savybėmis (išsilavinimu, profesijos prestižu) (Vignoli et al. 2020d), mezo- – su pasitikėjimu socialiniais tinklais, šeimos parama, makro- – su parama valstybės lygmeniu (ankstyvosios vaikų priežiūros paslaugų tinklu, prarasto atlyginimo kompensavimu

ir pan.) (Aassve et al. 2020). Skirtingo lygmens veiksniai sąveikauja tarpusavyje. Pavyzdžiui, Zimmermann (2017) teigia, kad socialinis pažeidžiamumas (angl. *vulnerability*) priklauso nuo šeimos, darbo rinkos ir gerovės valstybės sąveikos. Gerovės valstybės socialinės garantijos, atsiradusios po Antrojo pasaulinio karo, dažniau buvo nukreiptos padėti vyro – šeimos maitintojo – šeimai, jeigu vyras netektų darbo (Zimmermann 2017). Tad dabartinėje visuomenėje yra neatitiktis tarp apsaugos nuo su darbo rinka susietų rizikų ir naujų šeimos struktūrų (Zimmermann 2017), o socialinių rizikų kontrolės idėja keičiama suvokimu, kad neįmanoma visiškai nuspėti ir prognozuoti rizikų (Morselli et al. 2016).

Socialinio pažeidžiamumo ir netikrumo tyrimus apsunkina tai, kad šis reiškinys nuolat kinta priklausomai nuo konkrečios situacijos ir aplinkybių (Zimmermann 2017), individo gebėjimo prognozuoti ateitį, priklausomai nuo kitų asmenų veiksmų ir ketinimų nuspėjamumo (FeldmanHall, Shenhav 2019). Taigi, bendra demografinė situacija yra individų praicyje priimtų sprendimų bei elgesio atspindys (Hogan, Marandola 2005). Tiriant demografinius pokyčius visuomenėje, svarbu tirti ir individų gyvenimo trajektoriją, nes netikrumo dėl dabarties ir ateities veikiami individų sprendimai susilaukti vaikų lemia bendrą makrolygmens gimstamumą (Bernardi, Klarner 2014).

XX a. pabaigoje vykusį Rytų Europos šalių politinę ir ekonominę transformaciją yra vienas iš pavyzdžių, kai individai patyrė nemažai netikrumo dėl mikro- ir makrolygmens veiksnių, kurie lėmė nusistovėjusio gyvenimo pokyčius. Dar XX a. aštuntajame dešimtmetyje komunistinėms Rytų Europos šalims buvo būdingas ankstyvas šeimos kūrimas, vaikų susilaukimas būnant palyginti jauno amžiaus. Šeimoje dažniausiai augdavo du vaikai, tik nedidelė dalis moterų apskritai neturėdavo vaikų (Sobotka 2003). Kai Vakarų šalyse buvo prasidėję šeimos transformacijos procesai, Rytų Europos šeimoms buvo būdingas tam tikras stabilumas (Sobotka 2011), tačiau paskutiniame XX a. dešimtmetyje gimstamumo lygis šiose šalyse staigiai krito, bendras gimstamumo rodiklis tapo mažesnis negu Vakarų Europoje, kurioje gimstamumas mažėti pradėjo anksčiau (Sobotka 2003). Šiuo laikotarpiu taip pat padidėjo nesantuokinių vaikų skaičius.

Viena vertus, keičiantis visuomenės santvarkai, pereinant į rinkos ekonomiką, pradėjo formuotis ryški pajamų nelygybė, plisti nedarbas, skurdas. Kita vertus, sumažėjo įvairūs socialiniai, politiniai, ekonominiai suvaržymai, žmonių gyvenimas tapo įvairesnis ir įvairiapusiškesnis, kartu ne visuomet suderinamas su šeimos gyvenimu, vaikų priežiūra (Sobotka 2011). Nors santuokinės ir prokreacinės elgsenos pokyčiai kartais buvo aiškinami kaip nulemti specifinių Rytų Europai, kartu ir Lietuvai būdingų veiksnių: ekonominės krizės, perėjimo prie rinkos ekonomikos, paslaugų sektoriaus

plėtros, privataus verslo sektoriaus augimo, visiško užimtumo sistemos žlugimo, lengvatinių būsto įsigijimo sąlygų panaikinimo, darbo rinkos heterogeniškumo didėjimo, pajamų nelygybės augimo, aukštojo mokslo pokyčių (Sobotka 2011; Stankūnienė et al. 2003; Stankūnienė 2003), – įtakos pokyčiams turėjo ir universalūs veiksniai, siejami su visuomenės modernizacija.

Su visuomenės modernizacija susijusius veiksnius ir aspektus nagrinėjanti Z. Baumano (2000a) tokiosios modernybės teorinė perspektyva atskleidžia, kad šiuolaikinėje visuomenėje, nelikus išankstinio, anksčiau egzistavusio individo gyvenimo kelio apibrėžtumo ir nuspėjamumo, stiprėja netikrumo dėl ateities pojūtis. Nors tokiosios modernybės visuomenėje individo gyvenimas gali būti įvairesnis ir labiau atitinkantis jo poreikius (įskaitant savirealizacijos ir saviraiškos siekius) nei anksčiau, jis tampa atsakingas už priimtus sprendimus ir savo gyvenimą, o kadangi gyvenimas tampa ganėtinais dinamiškas, tai ir sprendimus, taikantis prie situacijos, tenka priimti dažnai. Tai reiškia, kad individas nuolat gyvena patirdamas tam tikrą įtampą, netikrumą, o ilgalaikes pasekmes turinčių sprendimų priėmimas tampa ganėtinais sudėtingas. Vaikų susilaukimas – vienas iš tokių sprendimų. Tradicinėje visuomenėje vaikai buvo būtinas šeimos gyvenimo elementas, namų ūkio darbo jėga, o šiuolaikinėje visuomenėje vaiko paskirtis kardinaliai pasikeičia (tiesa, šie pokyčiai prasidėjo dar iki tokiosios modernybės).

Tyrimo metodas

Straipsnyje pateikiama trisdešimt šešių biografinių interviu analizė, kurios tikslas – nustatyti, su kokiais netikrumo veiksniais, galinčiais paveikti sąmoningą vaiko planavimą, susidūrė 1970–1984 gimimo metų kohorta reprodukcinio amžiaus tarpsniu. Daroma prielaida, kad (ne)tikrumas dėl dabarties ir ateities gali būti susijęs ne tik su jau nemažai tirtais ekonominiais, finansiniais, bet ir socialiniais veiksniais, kuriuos sunku identifikuoti kiekybinio tyrimo metu, pavyzdžiui, kaip sprendimai susilaukti vaikų susiję su besikeičiančiomis vertybėmis, skatinančiomis naujų partnerystės formų plitimą, kintančiais vaidmenimis šeimoje, aplinka, subjektyviu materialinės gerovės vertinimu ir pan.

Sociologinis kokybinis tyrimas „Šeimos ir nelygybės“ atliktas įgyvendinant mokslo projektą „Šeimos, nelygybės ir demografiniai procesai“ (2017-12-27 Nr. DOTSUT-09.3.3-LMT-K-712-01-0020), finansuotą iš ES struktūrinių fondų lėšų pagal priemonę Nr. 09.3.3-LMT-K712 (www.kartosirseimos.lt). Tyrimo metu 2018–2019 m. iš viso buvo atlikti aštuoniasdešimt aštuoni 1970–1984 m. kartos informantų biografiniai interviu.

1970–1984 m. karta ypatinga tuo, kad jos svarbūs socializacijos etapai vyko tuomet, kai šalyje egzistavo nemažai netikrumo aspektų, sukeltų ekonominės, politinės, socialinės transformacijos, susilpninusios ar panaikinusios iki tol egzistavusias nuostatas, galimybes, vertybes.

Analizei buvo atrinkti trisdešimt šeši interviu, t. y. tų informantų interviu, kurie bent vieno vaiko susilaukė sąmoningai planuodami. Vidutinė interviu trukmė 1 val. 25 min. Straipsnyje pateikiami informantų vardai pakeisti. Tarp atrinktų analizei informantų buvo dvidešimt viena moteris ir trylika vyrų. Detalesnis informantų pasiskirstymas pagal socialines-demografines charakteristikas pateikiamas 1 lentelėje.

Kitame skyriuje pateikiami biografinių interviu analizės rezultatai, gauti taikant dedukcinę tematinę analizę: interviu buvo koduoti, o temos formuluotos remiantis teoriniu modeliu (Sabaliauskas 2017; Braun, Clarke 2006), grindžiamu Z. Baumano teorine prieiga. Atliekant interviu analizę buvo remtasi V. Braun ir V. Clarke (2006) suformuluotais šešiais etapais: tyrėjo susipažinimas su tyrimo duomenimis, duomenų kodavimas, temų paieška (kodų jungimas į temas), temų peržiūra, temų apibrėžimas ir apibūdinimas, ataskaitos parengimas.

Informantų gyvenimo trajektorijos: vertybių kaita ir gyvenimo kelio pasirinkimai

Kalbėdamas apie takiąją modernybę, Z. Baumanas (2000a) pabrėžė daugelį visuomenės sričių apėmusius pokyčius, kurie lėmė abejones dėl anksčiau vyravusių vertybių ir paskatino naujų kūrimą ir ieškojimą. Takiojoje modernybėje tai, kas anksčiau buvo savaimė suprantama ir aišku, tapo ganėtinai komplikauta (Bauman 2000a). Pavyzdžiui, anksčiau jaunų žmonių virsmą suaugusiais buvo galima nustatyti pagal tokius kriterijus, kaip išėjimas iš tėvų namų, išsilavinimo įgijimas, profesinės veiklos pradžia, partnerystės sukūrimas, pirmo vaiko gimimas, kurie vykdavo tam tikra seka (Mills, Blossfeld 2005).

Analizuojant tiriamosios kartos gyvenimo trajektorijas galima pastebėti tiek vyraujančias tam tikrų gyvenimo įvykių sekos tendencijas (pavyzdžiui, nustatant atsiskyrimo nuo tėvų ir savarankiško gyvenimo pradžios momentą), tiek kai kuriems įvykiams būdingą mažėjančią nuoseklumą (kad ir nagrinėjant informantų studijų aukštojoje mokykloje laiką). Būtent su studijomis dažniausiai gali būti siejamas išėjimas iš tėvų namų ir savarankiško gyvenimo pradžia, nes buvo įprasta nuo tėvų atsiskirti įstojus studijuoti į kitame mieste ar kitoje šalyje esančią mokslo (paprastai – aukštojo) instituciją, rečiau – sukūrus šeimą. Buvo ir ne tokių tipinių atvejų, kai atsiskyrimą

ir savarankiško gyvenimo pradžią lėmė per dažnas tėvų alkoholio vartojimas, noras užmegzti glaudesnę partnerystę, poreikis susitvarkyti emocinę būklę po skyrybų, noras užsidirbti pinigų užsienio šalyje, troškimas būti nepriklausomam.

**I LENTELĖ. INFORMANTŲ PASISKIRSTYMAS PAGAL SOCIALINES-
 DEMOGRAFINES CHARAKTERISTIKAS.**

	Vyrai	Moterys
Informantų skaičius		
36	15	21
Kohorta		
1970–1974 m.	3	1
1975–1979 m.	4	7
1980–1984 m.	8	13
Partnerystės tipas		
Susituokęs (-usi)	12	16
Išsiskyręs (-usi)	1	3
Kohabituojantis (-i)	2	2
Išsilavinimas		
Aukštasis	9	17
Žemesnis	6	3
Vaikų skaičius		
1	5	5
2	7	9
3	3	7
Darbo pobūdis		
Privačiame sektoriuje	9	6
Viešajame sektoriuje	1	7
Nuosavas verslas, laisvai samdomas (-a)	4	4
Nevyriausybinėje organizacijoje	0	1
Nedirbantis (-i)	0	3
Gyvenamoji vietovė		
Vilniaus apskritis	7	10
Kauno apskritis	6	9
Kita (Panevėžio apskritis, Alytaus apskritis, Danija)	2	2

Kalbant apie studijas, svarbu atkreipti dėmesį, kad nemažai informantų prisimena, jog jų jaunystėje buvo paplitusi gana tvirta nuostata, kad po mokyklos baigimo yra būtina siekti aukštojo mokslo (*Nežinau, vat, buvo tokia, nu, buvo tokia nuostata turbūt visų – ir mūsų klasiokų, bendraamžių ir tėvų*. Ilona, 40 m.). Vis dėlto nepaisant šios nuostatos paplitimo visuomenėje, tiriamajai kartai būdinga tai, kad ji nesilaikė jos griežtai, informantai nebūtinai stodavo į aukštąją iškart po vidurinės mokyklos, dalis jų lengvai nutraukdavo nepatikusias studijas ir stodavo iš naujo kitur, galėdavo studijas baigti gerokai vėliau. Pavyzdžiui, Laima (40 m.) studijas baigė per dvylika metų, jau turėdama du vaikus.

Taigi, informantų kartoje jau pradeda ryškėti tai, kas būdinga tokiajai modernybei: išankstinės individo gyvenimo kelio determinacijos, griežtai apibrėžtos gyvenimo įvykių sekos nykimas. Tokioje visuomenėje persipina socialinių procesų eiliškumas, atsiranda daugybė įmanomų kiekvieno proceso variacijų, kurios savo ruožtu išryškina vertybinių orientacijų įvairovę (Bauman 2000a). Informantams tampa svarbu ne tik baigti mokslus, bet ir tai, kad jie būtų naudingi ir praktiškai pritaikomi, jų siekiama sąmoningai, atsižvelgiant į poreikius, pavyzdžiui, į tai, ko reikalauja darbas (*Dėl to, kad Šiaulių universitete man pasiūlė dėstyti, / o dėstyti gali turėdamas magistrą*. Algirdas, 43 m.). Taip pat tampa svarbu ne turėti darbą apskritai, bet dirbti tai, kas įdomu.

Individas ir jo pasirinkimai ypač svarbūs tampa tokiosios modernybės visuomenėje. Alternatyvios galimybės išryškina tam tikrą takiojoje modernybėje gyvenančio individo gyvenimo neapibrėžtumą, nes pasirinkimų galimybė tampa begalinė (Bauman 2000b). Viena vertus, pasirinkimo galimybė suteikia tam tikrą lankstumą individo gyvenimui, kuris, kalbant apie šeimos gyvenimą, pasireiškia galimybe kurti labai įvairias šeimos ar partnerystės formas (kohabitacija, santuoka, vienos lyties partnerystė, vienišo tėvo ar motinos šeima ir t. t.), šeimos (atsiradus vaikų) ir apmokamo darbo derinimo būdais ir pan. Remiantis informantų pasakojimais galima pastebėti, kad tiek jų pačių, tiek tėvų kartoje pasitaikydavo skyrybų atvejų, tačiau jaunesnėje kartoje gerokai dažniau pasitaiko kohabitacijos atvejų, apie kuriuos, kalbėdami apie tėvus, informantai beveik neužsimena. Nors tarp tiriamos kartos informantų buvo nusiteikusių neigiamai kohabitacijos atžvilgiu, nemaža dalis ją vertino palankiai.

Informantams kohabitacija buvo natūrali santykių tąša, jie rinkosi gyvenimą kartu neįteisintus santuokos, norėdami pasitikrinti, ar gali gyventi kartu; santuokos institutas neatrodė svarbus; jautėsi pakankamai finansiškai saugūs ir nesudarę santuokos; buvo bendrai įsigiję nekilnojamojo turto; apsigyveno viename būste studijuodami ar dirbdami užsienyje.

Kita vertus, pasirinkimo galimybė reiškia, kad individas tampa visiškai atsakingas už savo gyvenimo sėkmę, o baimė neteisingai pasirinkti yra susijusi su nerimu ir netikrumu dėl savo gyvenimo (Davis 2008) bei savo saugumo (Bauman 2007). Tiriamosios kartos, nors jau buvo paplitusi kohabitacija, saugumo pojūtis labiau siejamas su santuoka, ypač jeigu partneriai planuodavo, laukdavosi ar susilaukdavo vaikų. Jeigu moteris pastodavo, neretai būdavo suvokiama, kad kitas privalomas žingsnis – santuokos sudarymas, nes vyravo įsitikinimas, kad vaikas gali gimti tik santuokoje, – tai buvo siejama su tam tikru saugumu, partnerystės stabilumu, teisiniais aspektais. Informantai neretai dėl santuokos ir vaikų susilaukimo jausdavo aplinkinių spaudimą, nors didžiausias jis būdavo iš artimiausių žmonių – tėvų. Viena informantė pabrėžė, kad būtent tarp jos ir tėvų buvęs fizinis atstumas sudarė sąlygas jai likti kohabitacijoje, nesudaryti santuokos (<...> *mes nesusituokėm dėl to, kad mes Anglijoje, jeigu mes Lietuvoje būtume gyvenę, tai mes būtume susituokę dėl to spaudimo iš tėvų, dėl to, kad draugai taip darydavo* <...> Jolanta, 38 m.). Įdomu tai, kad neigiamos reakcijos informantai galėjo sulaukti ne tik dėl ne santuokoje gimusių vaikų, bet ir dėl didesnio jų skaičiaus.

Taigi, viena vertus, analizuojamos kartos svarbių gyvenimo įvykių eiliškumas jau pradeda prarasti įprastą nuoseklumą, ryškėja tokiajai modernybei būdingi savirealizacijos, saviraiškos aspektai, kurie ne visuomet yra suderinami su šeima, jos poreikiais, kartu ir su vaikų susilaukimu bei auginimu. Kita vertus, kai kalbama apie vaikų susilaukimą, vis dar jaučiasi tam tikrų tradicinių vertybių, pavyzdžiui, santuokinės partnerystės formos, svarba: siekiama, kad vaikas gimtų sudarius santuoką, neretai ją siejant su tikrumu dėl ateities ir tam tikra materialine gerove.

Netikrumas dėl dabarties ir ateities bei materialinės sąlygos

Z. Baumanas (2000c) pabrėžia, kad individai nuolat patiria tam tikrą įtampą dėl savo gerovės. Nerimą dar labiau stiprina tai, kad takiojoje modernybėje pokyčiai vyksta greitai (Davis 2008), ir tai reiškia, kad individai nuolat turi prisitaikyti prie vis naujų aplinkybių ir savo socialinę tapatybę formuoja ne vieną kartą (Yeganeh 2011). Informantų interviu patvirtina, kad įtampa ir netikrumas dėl ateities būna nevienodi skirtingais gyvenimo etapais:

Buvo jaunystėj, be abejo, kai tu jauna, apsiženiškai, čia vaikai, čia, sakau, nei savo būsto tokio, nei pajamų konkrečių, nei ... Tai pradžioje – tai taip, buvo tada, kada mokėjom viską, aišku, per pusę, ir kai gyvenom pas uošvius, tiek pas mano tėvus, ir valgyt kažkaip darydavom mes atskirai, ir

už butą mokėdavom atskirai, tai kažkaip tas būdavo toksai, tie gal vyro darbai iš pradžių buvo tokie gal nelabai stabilūs, biškį ten, biškį ten, tai tokių būdavo... (Loreta, 41 m.).

Visgi biografinių interviu analizė atskleidžia, kad su tam tikrais netikrumo aspektais informantai susidūrė ne tik pradėję suaugusiųjų gyvenimą, bet ir anksčiau, vaikystėje. Pavyzdžiui, dalis informantų prisimena, kad jų vaikystėje šeimos materialinės sąlygos buvo gana prastos: tėvai nedaug uždirbdavo, jie gyveno mažame būste ar su daugybe giminaičių, būste galėjo nebūti patogumų (pavyzdžiui, šilto vandens). Tiesa, ne visi informantai tam tikrą nepriteklių suvokė neigiamai, dar kitiems būdavo sudėtinga tiksliai įvertinti tėvų materialinę padėtį, kadangi jų vaikystėje apskritai buvo tam tikrų prekių deficitas.

Kitas su vaikystėje patirtu netikrumu susijęs aspektas – tėvų nesugebėjimas prisitaikyti prie naujos ekonominės sistemos. Laima (40 m.) prisimena, kaip politinės ir ekonominės transformacijos periodu tėvų darbovietėje buvo nustota toleruoti polinkį į alkoholizmą, jie prarado darbus ir nebegalėjo tinkamai pasirūpinti šeima materialiai.

<...> bet mama sakė: „Mes tavęs tiek laiko neišlaikysim, eik tu į profesinę, kur gausi stipendiją.“ Aš labai bandžiau tam priešintis, vis tiekėjau į... tuo metu... devynias klases baigėi, tada... vis tiekėjau į dešimtą klasę, bet .../... kaip tik tuo metu buvo tie 93-ieji metai, kai atėdinėjo Lietuvos nepriklausomybė, ir tarybinė sistema, kurioj viskas buvo aišku, ir tu turėdavai eiti į darbą, nesvarbu, kad tu ten girtauji ar dar kažką darai, vis tiek tave kažkas kažkaip išteisins, tai 93-ieji metai, kai aš baiginėjau 9 klasę, kaiėjau į 10 klasę, buvo tie perversmo laikai, ir mano abu tėvai nesugebėjo prisitaikyti prie naujos sistemos ir pradėjo labai labai smarkiai gerti. (Laima, 40 m.).

Laima nėra vienintelė, išgyvenusi ekonominės transformacijos pasekmes šeimai. Vis dėlto tokia patirtis nebuvo būdinga daugumai informantų. Dalis, atvirakščiai, transformaciją susieja su pagerėjusiomis gyvenimo sąlygomis ir atsivėrusiomis naujomis galimybėmis. Kiek materialinė gerovė lėmė apsisprendimą susilaukus savo vaikų, informantai, nors keli tai paminėjo spontaniškai, netikslino. Iš jų pasakojimų galima suprasti, kad dalis vaikų gimė neplanuotai, dalis jau tuomet, kai informantai buvo pasiekę tam tikrą materialinį saugumo lygį. Čia svarbus įsitvirtinimas darbo rinkoje. Darbo turėjimas yra tiesiogiai susijęs su vaiko priežiūros išmokų gavimu. Trijų vaikų mama Loreta (41 m.) pripažįsta, kad tam, kad gautų išmoką, buvo fiktyviai įsidarbinusi (<...> padėjo man ten įsidarbinti <...>, tik kad gaučiau

už vaiką tas išmokas, tai tris metus gavau.). Kitas svarbus aspektas – darbo ir šeimos derinimas. Kai kurie informantai turėjo tai leidžiančius padaryti darbus, o kelios informantės užsiminė, kad be išorinės pagalbos nebūtų galėjusios dirbti apmokamo darbo turėdamos mažų vaikų:

Aš, pavyzdžiui, net negalėčiau dirbti savo darbo, jeigu man nebūtų pagalbos iš mano mamos. Ir lygiai taip pačiai iš mano vyro tėvų, nes tiek su pirmu vaiku, tiek su antru vaiku turim derinti darbus ir tėvystę, tai jeigu ne tėvai, aišku, mes jiems neužkraunam tenai valandų valandomis, bet tos trys valandos, keturios valandos, kartais penkios, kokių du kartus per savaitę, tai yra visiškas išgelbėjimas, kitaip nebūtų galima apskritai. (Giedrė, 34 m.).

Taigi, darbo turėjimas jau susilaukus vaikų gali būti siejamas su tam tikru netikrumu. Be jau minėto darbo ir vaikų priežiūros derinimo, netikrumo pojūtį sukelia nerimas dėl galimybės darbą prarasti, baimė, kad darbo keitimo nesėkmės atveju gali nukentėti vaikai. Tai gali skatinti norą persikvalifikuoti ir ieškoti darbo, kuris užtikrintų šeimos išlaikymą esant bet kokioms sąlygoms. Nepaisant jau minėtos nuostatos, kad šiai kartai būdingi pradedantys ryškėti prioritetai dirbti patinkantį darbą, vaiko atsiradimas riboja veiklos pasirinkimą, nes esant tam tikroms situacijoms tampa svarbu ne ką dirbi, o kiek uždirbi. Vaiko gimimas ir ilgesnis vaiko priežiūros atostogų laikas gali būti siejamas su moterų prarandamu pasitikėjimu savimi. Be abejo, baimė dėl darbo jau turint vaikų nebūtinai yra susijusi su vaikų turėjimu. Tai gali būti siejama su subjektyviu savų galimybių vertinimu, kai pradedama tikėti, kad tam tikras amžius riboja darbinės sferos pokyčių galimybes. Nerimą gali skatinti darbo specifika (pavyzdžiui, nuosavas verslas gali asocijuotis su didesne nepriklausomybe nuo darbdavio ir suteikti daugiau galimybių vaikų priežiūrai, tačiau jis taip pat gali būti nerimo bei netikrumo dėl ateities priežastimi) ir t. t.

Kitas svarbus materialinės gerovės elementas – apsirūpinimas būstu, kuris taip pat gali būti siejamas su vaikų susilaukimu, nes vaiko laukimas ar gimimas skatina galvoti apie gyvenamojo ploto dydį, nuosavą būstą. Neretas atvejis, kai nuosavo būsto įsigijimas reiškė, kad informantai įsikūrė viename name su tėvais, pavyzdžiui, iširengdami to namo antrą aukštą. (*Mums atidavė antrą aukštą, antram aukšte penki kambariai plus vonia vien mums, atskira laiptinė <...> dvi savaitės iki vaiko gimimo persikraustėm pas tėvus.*) (Nijolė, 39 m.). Nuosavo būsto turėjimas ir įsigijimas gali būti siejamas su tam tikru saugumu (pavyzdžiui, nepriklausomybė nuo nuomotojo, savos erdvės kūrimas) ir netikrumo dėl ateities pojūčiu (pavyzdžiui, baimė, kad būsto paskola gali pakenkti vaikų gerovei).

Taigi, informantai, turintys vaikų ar planuojantys jų susilaukti, atkreipia dėmesį į savo materialines sąlygas. Jų sprendimą taip pat lėmė tam tikri visuomenėje paplitę stereotipai ar įsivaizdavimai apie šeimos modelį, apimantys tėvų amžių, norimą vaikų skaičių, nenorą, kad vaikas jaustųsi vienišas šeimoje, amžiaus skirtumą tarp vaikų, pavieniais atvejais – vaiko lytį. Įtakos vaikų planavimui turėjo ir neigiama patirtis ankstesniam nėštumui pasibaigus nesėkmingai. Kai kurie informantai teigė, kad vaikų planavimas yra natūralus šeimyninio gyvenimo etapas, kurį apibūdino kaip situaciją, kai nesiekama kontroliuoti nėštumo (<...> *sakėm*: „*Jeigu lemta, tai tada lemta*“, ir ...) (Ernestas, 33 m.).

Apibendrinant galima teigti, kad tam tikra vaikystės patirtis gali formuoti individų netikrumą, lemiantį asmeninius sprendimus susilaukti vaikų suaugus. Pavyzdžiui, nesusklostę emociniai santykiai su tėvais gali kelti abejones dėl gebėjimo auginti savo pačių vaikus. Materialinis nepriteklus vaikystėje nėra labai reikšmingas apsisprendžiant vaikų susilaukti. Apskritai, sunku nustatyti iš informantų pasakojimo, kiek tiksliai materialinė gerovė net ir suaugus yra susijusi su reprodukciniais sprendimais. Nors tam tikras materialinės gerovės lygis pasiekiamas iki gimstant vaikui, kai kuriais atvejais tai gali būti susiję ne tik konkrečiai su vaiko planavimu, bet ir su individualiais žmogaus poreikiais iki pradedant galvoti apie pirmo vaiko susilaukimą. Tačiau, jau turint vaikų, netikrumas, nulemtas materialinės gerovės, gali būti svarbus sprendžiant, ar susilaukti dar vieno vaiko. Taigi, viena vertus, vaiko susilaukimas gali būti nulemtas netikrumo ir individų reakcijos į netikrumą. Kita vertus, tai taip pat gali būti *įrankis* įveikti netikrumo veiksnius. Pavyzdžiui, Paulai (34 m.) vaiko gimimas ir vaiko priežiūros atostogos leido išvengti problemų darbe, o Jaroslavui (39 m.) – išvengti privalomosios karinės tarnybos, t. y. kartais vaiko gimimas gali turėti aiškiai apibrėžtą socialinę funkciją.

Netikrumas ir vaidmenų šeimoje kaita

Vaikas tradicinėje ir ankstyvojoje modernioje visuomenėje atliko ne vieną svarbią šeimos funkciją. Vaiko buvimas užtikrino giminės pratęsimą (Bauman 2003), ir tai buvo labai svarbu, turint omenyje tų laikų žmonių sąryšį su nuosavybe ir padėtimi bendruomenėje ar visuomenėje (Cherlin 2009), vaikas taip pat buvo papildoma darbo jėga namų ūkyje (Bauman 2003; Cherlin 2009). Iki tokiosios modernybės buvo gana aiški šeimos paskirtis, vaiko, motinos, tėvo vaidmenys, o su takiąja modernybe atsiranda tam tikras vaidmenų chaosas ir netikrumas, ko tikėtis vienam iš kito. Informantų tėvų vaidmenys šeimoje buvo ganėtinai nuspėjami, didesnė, gal net ir visa atsakomybė už buitį ir vaikų priežiūrą tekdavo moterims. Kaip pastebėjo

kai kurie informantai, toks vaidmenų pasidalijimas buvo neretai inicijuojamas moters ir tinkamas abiem lytims, ką galėjo lemti socializacija ar tuometinė lyčių vaidmenų samprata. Gana įprasta informantų tėvų kartoje buvo ir tai, kad moterys valdė šeimos finansus. Vyrui namuose dažniau užsiimdavo „vyrishkais darbais“: buitiniu remontu, automobilio tvarkymu ir pan. Kalbant apie vyrų atliekamus „moteriškus“ darbus pastebėta, kad informantų tėčiai dažniausiai gamindavo maistą.

Nors tarp tėvų buvo aiškus darbų pasidalijimas, kai kurie informantai vis dėlto prisimena, kai tėvai tam tikrus darbus atlikdavo kartu, pavyzdžiui, tėvai galėjo kartu užsiimti tam tikrais būsto remonto darbais, namų tvarkymu, maisto gaminimu šventėms. Taip pat pasitaikydavo atvejų, kai mamai daug dirbant ne namuose, ją visiškai pavaduodavo ir vaikų priežiūra užsiimdavo tėtis arba priklausomai nuo situacijos tėvai dalindavosi darbais, susijusiais su buitimi ir vaikų priežiūra. Tarp informantų tėčių ir tarp mamų retai, bet būdavo tam tikrų elgesio išskirtinimų. Pavyzdžiui, kartais moterys prisiimdavo vadinamuosius „vyrishkus“ darbus, o tėtis visiškai neprisidėdavo prie jokių buitinių darbų ar nemokėjo vadinamųjų „vyrishkų“ darbų.

Kalbant apie pačių informantų ir jų partnerių pasiskirstymą buities darbais ir vaikų priežiūra, galima pastebėti tam tikrų pokyčių: nors tarp jų dar išlieka ir tėvų kartai būdingo lyčių vaidmenų pasiskirstymo, kai moteris glaudžiai siejama su motinos ir namų šeiminkės vaidmeniu, o vyrui priskiriamas finansinio šeimos aprūpintojo vaidmuo bei pareiga pasirūpinti ūkiniais (įskaitant remonto) darbais, rūpinimasis be vyro pagalbos ir buitimi, ir vaikais, t. y. klasikinis vyro šeimos maitintojo šeimos modelis tiriamos kartos moterims gali kelti tam tikrą nepasitenkinimą. Trijų vaikų mama Rasa (42 m.) sakė, kalbėdama apie vyro išvykimą dirbti ilgesniam laikui į užsienį: *Ir man turbūt gal nebuvo taip sunku, kaip ir jisai išvažiavo, man gal turbūt dar šiek tiek ir lengviau buvo, nes jisai dėmesio irgi reikalavo, kad ir jam, ir valgyt būtų padaryta, ir visa kita <...> va, prie tų mano trijų vaikų prisidėjo dar vienas vaikas, bet tikrai didesnis <...>*. Tiriamosios kartos santykiai yra egalitariškesni nei jų tėvų, ypač, kai vaikai mažesni. Vis dėlto retai būna, kad darbų krūvis namuose būtų visiškai vienodai paskirstytas, ir tarp šios kartos partnerių vis tiek didesnė krūvio dalis dažniausiai tenka moterims. Asimetrijai tarp vyro ir moters veiklos namuose, be kitų priežasčių, neretai įtakos turi partnerio darbo pobūdis: ilgos, dažnos komandiruotės, darbas vakarais, savaitgaliais ir pan. Šiai kartai būdinga naujovė – emigracija, kai vienas iš partnerių (informantų atveju – vyras) apmokamą darbą turi ne Lietuvoje. Visgi svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad pradeda ryškėti pasidalijimas darbais, kai darbo prisiėmimas priklauso ne tik nuo pareigos, bet ir nuo noro jį atlikti (*Jo, kažkaip toks nerašytas susitarimas, kad patinka tvarkyti, tai aš daugiau tvarkau namus, jis daugiau gamina valgyt, nes aš*

turiu kompleksą, nu, nes nelabai moku, nejaučiu skonių ir panašiai.) (Paula, 34 m.).

Lyčių vaidmenų pasidalijimas ir tam tikros vertybės jaučiamos analizuojant, kaip šeimos tvarko šeimos finansus. Tarp informantų dominuoja modelis, kuriame biudžetas yra iš dalies bendras, iš dalies atskiras: yra svarbu turėti lėšų savo reikmėms, tačiau namų ūkio išlaidomis dalijamasi. Neretai vyrai apmoka stambesnius pirkinius, padengia būsto, automobilio išlaikymo sąnaudas, o moterys savo pinigus dažniau leidžia maistui, rūbams, vaikų poreikiams. Tiesa, labai griežtas pasiskirstymas finansavimo sritimis yra retas, esant reikalui, partneriai apmoka kito partnerio „tipinius“ pirkinius ar apskritai už pirkinius moka priklausomai nuo situacijos.

Nepaisant to, kad šiai kartai būdingi gana egalitariški santykiai, keli informantai išreiškė ir tam tikras stereotipines nuostatas apie tėčio ir mamos ryšius su vaikais (ypač mažais). Gintaras (44 m.) įsitikinęs, kad lytis turi įtakos santykiams su vaikais: *Tas vyriškas pradas, gal kitaip tu žiūri į tą vaiką. Kartais tu nori atsifutbolinti nuo tų vaikiškų užsiėmimų, nes, matyt, vyrai nelabai sutverti tam. <...> Edukacija turbūt iš mamos yra geriau priimama, ten pasakų skaitymas, negu iš tėvo.*

Dviejų vaikų mama Jolanta (38 m.) teigė, kad, nepaisant to, kad vyras nevengė užsiimti skalbimu ar maisto gaminiu, jis nepripažino lygybės tarp vyrų ir moterų.

Vadinamasis tradicinis požiūris regimas ir analizuojant informantų pasisakymus apie vaikus ir jų ateitį. Pavyzdžiui, Tauras (36 m.), turintis tris vaikus, norėtų, kad vaikai, esant poreikiui, padėtų senatvėje: *<...> kad mane išlaikytų senatvėje, toks mano... Visgi informantų pasakojimuose yra aspektų, būdingų tokiajai modernybei. Vienas iš jų – tai netikrumas dėl ateities ir su juo susijęs nerimas: informantai nori, kad jų vaikai būtų atsparūs stresui, nejaustų įtampos dėl priimtų sprendimų. Svarbi tampa saviraiška ir savirealizacija, linkima, kad vaikai atrastų save, atsirinktų, kas jiems patinka, kad jų darbinė veikla atitiktų jų pomėgius. Informantų kartoje keičiasi vaidmenys tarp tėvų ir vaikų: norima nuo mažens išlaikyti ne hierarchinius, bet draugiškus, šiltus, lygiaverčius santykius. Skatinamas vaikų savarankiškumas, siekiama jiems užtikrinti emocinę pagalbą. Suvokiama galimų gyvenimo scenarijų įvairovė: nėra konkretaus vaiko ateities įsivaizdavimo, pripažįstama, kad yra daug visokių galimybių gyvenime. Jaučiama tolerancija (*Kokie bus, tokie bus, tokius priimsiu.* (Jaroslavas, 39 m.)). Užsimenama apie žmonių mobilumo galimybes, pavyzdžiui, aukštojo mokslo siekimą už savos šalies ribų. Taip pat minima, kad atsakomybė už vaikus yra susijusi su nerimu (*Bet vis tiek, kai vaikas, tai ne vestuvės, tai toks atsakingas (momentas) atrodo, tai, kai atsakomybė tokia didelė, tai ir neskubi ten jos priimti, tai atrodo, tai gal**

čia dar ne laikas, gal čia dar kažkaip... (Dainius, 32 m.)), dėl kurio nesinori skubėti susilaukti vaikų.

Nerimą susilaukti vaikų gali sumažinti senelių pagalba. Būtent senelių socialinio vaidmens atžvilgiu vis dar išlieka tam tikri stabilūs lūkesčiai, susiję su emocine ir instrumentine pagalba. Senelių teikiama parama dažniausiai apima finansinę pagalbą, gyvenamojo ploto suteikimą, vaikų priežiūrą (buvimą su vaikais, jie paimami iš darželio, mokyklos, nuvežami į būrelius ir pan.), paramą tam tikrais daiktais, maistu ir t. t. Pagalba dažniausiai teikiama susikūrus šeimai ar partnerystei bei turint mažų vaikų. Kiek sunkiau sulaukti pagalbos iš tėvų informantams būdavo, jeigu tėvai gyvendavo toliau, turėdavo apmokamus darbus, su jais tiesiog nebūdavo artimo ryšio ar nebuvo galima pasitikėti (*...nes močiutė tikrai irgi tokia, kad, nu, aš bijojau palikti, plius jinai ir taip visko bijanti naktį.* (Lina, 34 m.)). Taip pat pagalbos gavimą apsunkina vaikų skaičius: kuo daugiau vaikų, tuo sunkiau juos imasi prižiūrėti kiti.

Taigi, nagrinėjant šeimos vaidmenų kaitą ir netikrumo aspektus, ryškėja jau minėta individualizacijos ir savirealizacijos svarba bei didėjanti galimų vaidmenų variacijų įvairovė: tarpusavio vaidmenys šeimoje ima atspindėti individualius žmonių prioritetus ir norus. Nors vis dar išlieka gajus stereotipinis požiūris į vaikus (užtikrins pagalbą senatvėje) ir moteris (mama geriau sugeba prižiūrėti vaikus), kurį, beje, labiau išreiškia vyrai, pastebimas mažėjantis palankumas vyro šeimos maitintojo šeimos modeliui. Kalbant apie vaikus vis svarbesnė tampa vaikų priežiūros ir apmokamo darbo derinimo galimybė, kurią įgyvendinant svarbus valstybės ir artimiausių giminių (senelių) indėlis prižiūrint vaikus, galintis sumažinti netikrumą, dėl kurio atsisakoma arba atidedama turėti vaikų.

Apibendrinimas

Gimstamumo mažėjimas – procesas, sukiantis pasekmių įvairiose individo ir visuomenės gyvenimo srityse. Iki šiol jis buvo nagrinėjamas atsižvelgiant į skirtingo lygmens ekonominius, politinius, technologinius, vertybinius ir kt. veiksnius. Nemažai dėmesio buvo skiriama tam, kad moterys įsiliėtų į darbo rinką bei jų galimybėms derinti apmokamą darbą su vaikų auginimu, vyrų indėliui į buitį ir vaikų priežiūros sritį didinti, lyčių lygybei apskritai. Svarbūs gimstamumo tyrimai – individualaus ir globalaus lygmens ekonominių veiksnių analizė bei jų poveikis ilgalaikiams individų sprendimams.

Individų sprendimą susilaukti vaikų lemia ne tik objektyvios priežastys ir aplinkybės, bet ir subjektyvus individų dabarties ir ateities vertinimas. Taigi, vien objektyvių veiksnių tyrimų nebepakanka paaiškinti

gimstamumo dinamiką. Vis dažniau pradedama kalbėti apie šiuolaikinei visuomenei būdingą tam tikrą socialinį neapibrėžtumą, netikrumą, kurį iš dalies lėmė tai, kad žmonių gyvenime nebeliko anksčiau egzistavusio gyvenimo trajektorijos aiškumo ir nuoseklumo, atsirado daugybė galimų pasirinkimų, kurie savo ruožtu sukelia įtampą dėl pasirinkimo teisingumo.

Straipsnyje nagrinėtos 1970–1984 gimimo metų kohortos socializacijai didelę reikšmę turėjo ekonominės, politinės, socialinės ir pan. transformacijos laikotarpis, kai vyko politinio-ekonominio režimo pokyčiai, sukėlę daugybę netikrumo aspektų. Tuo laikotarpiu keitėsi kultūrinės vertybės, normos, turėjusios įtakos ir šeimai formuoti, susilaukti vaikų. Vertinant socialinį netikrumą galima teigti, kad iki sovietinio režimo žlugimo egzistavo tam tikras gyvenimo įvykių nuoseklumas, individo gyvenimas buvo gana nuspėjamas, o asmeniniai sprendimai turėjo mažiau įtakos, negu vėlesniu laikotarpiu. Z. Baumano tokiosios modernybės teorinės perspektyvos požiūriu, šiuolaikinėje visuomenėje nelikus individo gyvenimo kelio apibrėžtumo, stiprėja netikrumo pojūtis, didėja atsakomybė už priimtus sprendimus ir savo gyvenimą. Individai pradeda gyventi nuolat patirdami įtampą, netikrumą. Jiems tampa sudėtinga priimti ilgalaikes pasekmes turinčius sprendimus, pavyzdžiui, susijusius su vaikų susilaukimu.

Informantų biografinių interviu analizė atskleidė, kad šioje kartoje dar išliko tam tikro individualios gyvenimo trajektorijos nuspėjamumo, nors kai kurie įvykiai neteko savo nuoseklumo. Pavyzdžiui, nors iš tėvų namų dažniausiai buvo išeinama pradėjus studijuoti kitame mieste, pats studijų laikas pradeda keistis: dalis informantų prisimena, kad baigus mokyklą aukštojo išsilavinimo siekiamybė buvo labai paplitusi visuotinė norma, tačiau vėlesniuose gyvenimo etapuose neretai irgi nevengiama studijuoti, atsižvelgiant į tam tikrus praktinius aspektus: poreikį darbe, praktinį žinių pritaikymą ir pan. Vertybinių orientacijų pokyčius atskleidžia ir didėjantis kohabitacijų skaičius. Nepaisant vertybinių pokyčių, saugumo pojūtis, kai planuotai ar neplanuotai susilaukiama vaikų, vis dar glaudžiai siejamas su santuoka, kuri buvo vienintelė visuotinai priimtina aplinka susilaukti vaikų tėvų kartoje. Neretai informantai sprendimą tuoktis priimdavo jausdami aplinkinių, ypač tėvų, daromą spaudimą, t. y. išryškėja skirtingų kartų pažiūrų nesutapimas.

Reikėtų akreipti dėmesį, kad netikrumas dėl dabarties ir ateities yra kintantis reiškinys ir būna nevienodas skirtingais gyvenimo etapais. Tam tikrus netikrumo aspektus informantai patyrė dar vaikystėje, pavyzdžiui, dėl prastos tėvų materialinės padėties, augimo nepilnoje šeimoje, tėvų nesugebėjimo prisitaikyti prie naujos ekonominės-politinės sistemos, emocinio ryšio su tėvais trūkumo. Patirtas netikrumas vaikystėje kartais sukeldavo abejonės dėl gebėjimo auginti vaikus jau suaugus.

Informantai pirmo vaiko susilaukdavo arba neplanuotai, arba jau susikūrę tam tikras materialines sąlygas: apsirūpinę būstu, įsitvirtinę darbo rinkoje. Netikrumą įveikti padedantys veiksniai gali būti ir netikrumo šaltiniu. Pavyzdžiui, darbas gali būti susijęs ne tik su pajamomis ir jų sąlygojamu saugumu, bet ir su baime, kad netekus darbo gali nukentėti vaikai, ir tai riboja mėgstamos veiklos pasirinkimą, verčia galvoti ne apie savirealizaciją ar pasitenkinimą darbu, bet apie jo praktiškumą, kelia dvejones susilaukti dar vieno vaiko.

Dalies informantų sprendimas susilaukti vaikų atskleidė jų priklausomybę nuo tam tikrų visuomenėje paplitusių stereotipų, tam tikro šeimos įvaizdavimo, kokio amžiaus tėvai turėtų susilaukti vaikų, kiek jų turėtų būti šeimoje. Šioje kartoje ryškėja naujas požiūris į vaikus – planuojant kitą vaiką norima užtikrinti jau esančio tam tikrą emocinį saugumą ir pasitenkinimą, t. y. kad vaikas nesijaustų vienišas šeimoje, kad jie būtų panašaus amžiaus. Kartais prisiimamos atsakomybės už vaikus suvokimas buvo siejamas su netikrumu bei vertė atidėti susilaukti vaiko. Įtakos vaikų planavimui turėjo ir neigiama patirtis, kai ankstesnis nėštumas pasibaigdavo nesėkmingai, – suvokimas, kad vaiko susilaukimas gali būti komplikuoatas, daro jį geidžiamesnį.

Informantų kartoje, remiantis jų pasakojimais, dar išlieka ir jų tėvų kartai būdingo lyčių vaidmenų pasiskirstymo, tačiau santykiai yra jau labiau egalitariški, informantai labiau dalijasi vaikų priežiūra bei buities darbais, ypač kai vaikai mažesni. Taip pat atviriau reiškiamas nepasitenkinimas dėl vyrų atsiribojimo nuo buities ir vaikų priežiūros. Dalijantis darbais šeimoje irgi ryškėja tam tikri tokiosios modernybės aspektai, kai tampa svarbus (ne) noras atlikti konkrečius darbus. Jaučiamas didėjantis informantų dėmesys vaikų emociniams poreikiams, norima nuo mažens su jais išlaikyti ne hierarchinius, bet draugiškus, šiltus, lygiaverčius santykius. Šiai kartai būdingas ryškus pagalbos (tėvų bei iš išorės) poreikis. Kalbėdami apie pagalbą iš išorės, informantai kartasi išreikšdavo nepasitikėjimą valstybės teikiamomis socialinės apsaugos priemonėmis, pavyzdžiui, netekus darbo.

Taigi, nors tiriamojoje kartoje ir ryškėja tam tikri tokiosios modernybės visuomenės bruožai, joje nemažai dar ir ankstesnėms visuomenėms būdingų apraiškų. Vis dėlto interviu su 1970–1984 m. kartos informantais atskleidė takiajai modernybei būdingą netikrumo aspektų stiprėjimą, sietiną su vaikų susilaukimu. Tiesa, dalis tų aspektų gali tapti reikšmingi tuomet, kai jau yra vienas vaikas ir sprendžiama, ar susilaukti kito vaiko.

Padėka

Straipsnio autorė dėkoja projekto „Šeimos, nelygybės ir demografiniai procesai“, finansuojamo iš Europos socialinio fondo lėšų (projekto

Nr. DOTSUT – 09.3.3-LMT-K-712-01-0020) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMT) vykdytojams už galimybę naudotis projekto empirinių duomenų baze.

Literatūra

- Aassve, A., Le Moglie, M., Mencarini, L. 2020. “Trust and Fertility in Uncertain Times”. *Population Studies: Journal of Demography*. 1–18. Internetinė prieiga: <https://doi.org/10.1080/00324728.2020.1742927> (žiūrėta 2021 m. kovo 17 d.).
- Bauman, Z. 2007. “Out of Touch Together”. In Bauman, Z. *Liquid Times: Living un an Age of Uncertainty*, 71–93. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. 2003. “In and Out of the Toolbox of Sociality”. In Bauman, Z. *Liquid love: On the Frailty of Human Bonds*, 38–76. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. 2000a. “Foreword: On Being Light and Liquid”. In Bauman, Z. *Liquid Modernity*, 1–15. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. 2000b. “Individuality”. In Bauman, Z. *Liquid Modernity*, 53–90. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. 2000c. “Special essay. Am I my brother’s keeper?” *European Journal of Social Work* 3 (1): 5–11. Internetinė prieiga <https://doi.org/10.1080/714052807> (žiūrėta 2021 m. kovo 23 d.).
- Bernardi, L., Klarner, A. 2014. “Social Networks and Fertility”. *Demographic Research* 30 (22): 641–670.
- Braun, V., Clarke, V. 2006. “Using Thematic Analysis in Psychology”. *Qualitative Research in Psychology* 3(2): 77–101.
- Britanica. 2019. “Thomas Malthus”. Internetinė prieiga: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Malthus> (žiūrėta 2020 m. lapkričio 15 d.).
- Campisi, N., Kulu, H., Mikolaj, J., Klüsener, S., Myrskylä, M. 2020. “A Spatial Perspective on the Nordic Fertility Decline: The Role of Economic and Social Uncertainty in Fertility Trends”. *MPIDR Working Paper 2020-036*. Internetinė prieiga: <https://doi.org/10.4054/MPIDR-WP-2020-036> (žiūrėta 2020 m. lapkričio 17 d.).
- Cherlin, A., J. 2009. *Public and Private Families: An Introduction*. New York: McGraw-Hill.
- Davis, M. 2008. “Liquid Sociology: Review Essey”. *Sociology* 42 (6): 1237–1244.
- Esping-Andersen, G., Billari, F. C. 2015. “Re-theorizing Family Demographics”. *Population and Development Review* 41 (1): 1–31.
- EUROSTAT. 2020. *Assumptions for fertility rates by age and type of projection (proj_19naasfr)*. Internetinė prieiga: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19naasfr/default/table?lang=en (žiūrėta 2021 m. balandžio 10 d.).
- Fahlen, S., Olah, L., Sz. 2018. “Economic Uncertainty and First-birth Intentions in Europe”. *Demographic Research* 39 (28): 795–734.

- FeldmanHall, O., Shenhav, A. 2019. "Resolving uncertainty in a social world". *Nature Human Behaviour* 3: 426–435.
- Gataūlinas, A. 2013. *Gyventojų studijos. Nr.5*. Vilnius: Demografinių tyrimų institutas, Lietuvos socialinių tyrimų institutas.
- Goldsheider, F., Bernhardt, E., Lappegard, T. 2015. "The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Family and Demographic Behavior". *Population and Development Review* 41 (2): 207–239.
- Hogan, D., J., Marandola, E., Jr. 2005. "Towards an Interdisciplinary Conceptualisation of Vulnerability". *Population Space Place* 11: 455–471.
- Hudde, A. 2016. "Fertility Is Low When There Is No Societal Agreement on a Specific Gender Role Model". *Demographic Discussion papers* 18: 1–32.
- Yeganeh, H. 2011. "Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty. Review an Commentary". *Society and Business Review* 6 (3): 292–295. Internetinė prieiga (PDF) Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty (researchgate.net) (žiūrėta 2021 m. kovo 23 d.).
- Jasionis, D., Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A., Stumbrys, D. 2015. *Lietuvos demografinių procesų diferenciacija*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Kraniauskienė, S. 2014. „Sovietmečio nostalgija pakitusios kasdienybės (ir) ideologijos kontekste“. Iš Leinartė, D., Žilinskienė, L., Kraniauskienė, S., Šutinienė, I., Gečienė, I. *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, 181–216. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kreyenfeld, M. 2016. "Economic Uncertainty and Fertility". In *Social Demography Forschung an der Schnittstelle von Soziologie und Demografie. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Sonderheft 55/2015), eds. Hank K., Michaela Kreyenfeld, 59–80. Wiesbaden: Springer VS.
- Kreyenfeld, M., Andersson, G., Pailhé, A. 2012. "Economic Uncertainty and Family Dynamics in Europe: Introduction". *Demographic Research* 27: 835–852.
- Lietuvos statistikos departamentas. 2021. *Suminis gimstamumo rodiklis*. Internetinė prieiga: osp.stat.gov.lt (žiūrėta 2021 m. rugpjūčio 2 d.).
- Maslauskaitė, A. 2009. „Gimstamumo ir prokreacinės elgsenos kaita“. Iš *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, sud. Vlada Stankūnienė, Aušra Maslauskaitė, 99–166. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Mills, M., C., Blossfeld, H., P. 2005. "Globalization, Uncertainty and the Early Life Course: A Theoretical Framework". In *Globalization, uncertainty and youth in society*, eds. Hans-Peter Blossfeld, Erik Klijzing, Melinda Mills, Karin Kurz, 1–24. London: Routledge advances in sociology.
- Morselli, D., Dasoki, N., Gabriel, R., Gauthier, J., A., Henke, J., Le Goff, J., M. 2016. "Using Life History Calendars to Survey Vulnerability". In *Surveying Human Vulnerabilities across the Life Course*, eds. Michel Oris, Caroline Roberts, Dominique Joye, Michele Ernst Stahli, 177–199. New York: Springer.
- Pearlin, L., I. 1989. "The Sociological Study of Stress". *Journal of Health and Social Behavior* 30 (3): 241–256.

- Rossetti, D. 2019. “Why Are Birth rates in Sweden Falling?” *Population Europe*. Internetinė prieiga: <https://population-europe.eu/policy-insights/why-are-birth-rates-sweden-falling> (žiūrėta 2021 m. kovo 30 d.).
- Sabaliauskas, S. 2017. „Kas yra tematinė analizė?“. Iš Žydzūnaitė, V., Sabaliauskas, V. *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai: vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams*. Vilnius: Vaga.
- Sobotka, T. 2011. “Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery”. *Historical Social Research* 36 (2): 246–296.
- Sobotka, T. 2003. “Re-Emerging Diversity: Rapid Fertility Changes in Central and Eastern Europe after the Collapse of the Communist Regimes”. *Population* 58 (4–5): 451–485.
- Spini, D., Bernardi, L., Oris, M. 2017. “Toward a Life Course Framework for Studying Vulnerability”. *Research in Human Development* 14 (1): 1–25.
- Spini, D., Hanappi, D., Bernardi, L., Oris, M., Bickel, J. F. 2013. “Vulnerability Across the Life Course: A Theoretical Framework and Research Directions”. *LIVES Working Papers* 2013 (27): 1–35.
- Stankūnienė, V. 2003. „Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas?“. *Filosofija. Sociologija* 2: 44–50.
- Stankūnienė, V., Baublytė, M. 2016. „Gimstamumas: ilgalaikė kohortinė perspektyva ir diferenciacija“. Iš Stankūnienė, V., Baublytė, M., Žibas, K., Stumbrys, D. *Lietuvos demografinė kaita: ką atskleidžia gyventojų surašymai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Stankūnienė, V., Jasilionienė A., Jančaitytė R. 2005. *Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Stankūnienė, V., Jonkarytė, A., Mitrikas, A., A. 2003. „Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai“. *Filosofija. Sociologija* 2: 51–58.
- Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A., Baublytė, M. 2013. *Ar Lietuvos šeimos bus gausesnės*. Vilnius: Socialinių tyrimų centras.
- Stankūnienė, V., Sipavičienė, A., Jasilionis, D. 2012. „Demografiniai pokyčiai ekonominių nestabilumų kontekste“. Iš *Lietuvos socialinė raida ekonomikos nuosmukio sąlygomis. Lietuvos socialinė raida 2012 Nr. 1*, 23–53. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Van de Kaa, D., J. 2010. “Demographic Transition.” In *Demography: Volume I*, ed. Yi. Zeng, 65–103: Oxford: EOLSS Publications.
- Vignoli, D., Bazzani, G., Guetto, R., Minello, A., Pirani, E. 2020a. “Uncertainty and Narratives of the Future: A Theoretical Framework for Contemporary Fertility”. In „*Analyzing Contemporary Fertility*“, ed. Robert Schoen, 25–47. Berlin: Springer.
- Vignoli, D., Guetto, R., Bazzani, G., Pirani, E., Minello, A. 2020b. “A Reflection on Economic Uncertainty and Fertility in Europe: The Narrative Framework”. *Genus* 76 (28). Internetinė prieiga: <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00094-3> (žiūrėta 2020 m. lapkričio 9 d.).

- Vignoli, D., Mencarini, L., Alderotti, G. 2020c. "Is the Effect of Job Uncertainty on Fertility Intentions Channeled by Subjective Well-Being? ". *Advances in Life Course research*. Internetinė prieiga: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1040260820300204> (žiūrėta 2021 m. kovo 3 d.).
- Vignoli, D., Tocchioni, V., Mattei, A. 2020d. "The Impact of Job Uncertainty on First-birth Postponement". *Advances in Life Course Research* 45 (100308): 1–10.
- Wilkins, E. 2019. "Low fertility: a review of the determinants". *UNFPA Technical Division Working Paper Series*. Working Paper No. 2 1–54.
- Zimmermann, A. 2017. "Social Vulnerability as an Analytical Perspective". *Population Europe Discussion Papers* 4: 1–12.

ALINA NORGĖLAITĖ

Fertility and Influencing Aspects of Uncertainty: the Cohort of 1970–1984 in Lithuania

Summary

Studies conducted so far have revealed that fertility is influenced by many economic, political, and cultural factors. However, the studies cannot explain why fertility indicators are getting worse in European countries. Negative changes are observed even in countries where the situation had begun to improve at the beginning of the 21st century. An assumption is made that decisions with long term consequences are closely related to uncertainty regarding the future. Uncertainty caused by social factors is barely studied, so it is not known how exactly it influences childbearing-related decisions.

The object of this article is factors of social uncertainty that are faced during reproductive years. The aim of the study is to present the results of data analysis based on the sociological perspective of liquid modernity by Zygmunt Bauman. The data was collected during a sociological qualitative research study "Families and Inequalities", conducted as a part of a scientific project "Families, Inequalities and Demographic Processes". Biographical interviews with the cohorts of 1970–1984 revealed that it is already possible to notice certain features common to societies of liquid modernity which can influence decisions regarding childbearing, though they are not dominant.

Keywords: fertility, uncertainty, liquid modernity, trajectory of life.